

*До спеціалізованої вченої ради Д 26.501.01
Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
провул. Несторівський, 4, Київ – 0453*

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Удовики Лариси Григорівни на дисертацію Тихомирова Олександра
Олександровича на тему «Інформаційні права людини: теоретико-
правова концептуалізація», поданої на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук за спеціальністю – 12.00.01 – теорія та історія
держави і права; історія політичних і правових учень**

Актуальність дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження Тихомирова О.О. присвячене актуальній темі, адже значення інформаційних прав людини стрімко зростає в умовах сучасного цифрового суспільства, в якому інформаційні технології стають все більш впливовими в усіх сферах суспільного і особистісного життя, включаючи економіку, політику, освіту та здоров'я, проте цей розвиток спричиняє виникнення нових і ускладнення існуючих загроз особистісної приватності та інформаційним правам людини.

Загально-правові наукові дослідження у цій області спрямовуються на з'ясування впливів інформаційних технологій на соціальні відносини, включаючи питання цифрової дискримінації, свободи слова та доступу до інформації, розуміння потенційних загроз для приватності та інформаційних прав, на виявлення недоліків у законодавстві та політиці щодо інформаційних прав, розробку ефективних інструментів та стратегій захисту особистих даних, приватності та інформаційних прав, що є надзвичайно важливим в контексті збереження гідності та автономії кожної людини.

Особливого значення такі дослідження набувають в Україні в умовах воєнної агресії Російської федерації, що супроводжується суттєвими порушенням прав людини, зокрема, перманентним загрозам життю людини,

наси́льством, неможли́вістю забезпе́чити основні́ життєві́ потреби́, знищенн́ям інфраструктури́, масовими́ переміщенн́ями населенн́я та іншими́ формами́ порушенн́ь загально́визнаних́ принципів́, норм та умов́ мирного́ співіснуванн́я народів́. Захист́ прав́ людини́ стає́ вкрай́ важливим́ для́ запобіганн́я людськóму стражданн́ю та відновленн́я правопорядку́ після́ закінченн́я конфлі́кту.

Окрім́ того, врахову́ючи інтеграці́йні прагненн́я та наміри́ Украї́ни щодо́ вступу́ в ЄС, важливо́ визначити́ напрями́ щодо́ проведенн́я правових́ та інституці́йних реформ́ в Украї́ні у контеќсті розвитку́ її співробі́тництва з́ іншими́ державами́, європейськими́ та міжнародними́ організаці́ями в інформаці́йній сфері́.

Відповідно́, перелі́чені пита́ння обумовлю́ють актуальні́сть обрано́ї автором́ теми́ дисертаці́йного дослідженн́я.

Ступі́нь обгрунто́ваності́ положенн́ь, висновків́ і рекомендаці́й, сформульованих́ у дисертаці́ї забезпе́чена обся́гом та різномані́тністю́ опрацювано́ї джерельно́ї бази, використанн́ям різномані́тних методів́ наукового́ пізнанн́я, критичним́ аналі́зом матері́алів правозастосовно́ї практики́, логі́чним і послі́довним викладенн́ям матері́алу.

При́ написанні́ роботи́ дисертант́ опрацюва́в відповідний́ масив́ вітчизняно́ї та міжнародно-право́вої лі́тератури, використав

акти́ органів́ ООН та Євросо́юзу, рі́шення Європейськóго суду́ з прав́ людини, які́ стосую́ться пита́нь полі́тики сталого́ розвитку́, формуванн́я інформаці́йного суспі́льства, забезпе́чення прав́ людини, зокре́ма інформаці́йних прав́, цифрових́ трансформаці́й, розвитку́ мережі́ Internet та інших́.

Структу́ра дисертаці́ї відпові́дає тим завданн́ям, які́ поставив́ перед собою́ автор (с. 35-36). Зокре́ма, розді́л 1 дисертаці́ї присвя́чено аналі́зу стану́ дослідженн́ь сфери́ інформаці́йних прав́ людини́ в українській́ правовій́ науці́, окресленн́ю теоретичних́ засад та методологі́чної основи́, характеристи́ці нормативно-право́вої та емпі́ричної бази́ дослідженн́я інформаці́йного вимі́ру

прав людини, визначенню плюралістичності правових засад дискурсу щодо інформаційних прав людини (с. 46-106).

Надалі Тихомиров О.О. зосереджує увагу на висвітленні основних положень концептуалізації інформаційних прав людини в контексті: осмислення юридичних властивостей інформації як основи визначення своєрідності інформаційних прав людини у просторі суміжних з ними правових явищ; встановлення наукової і нормативно-правової змістовності інформаційних прав людини в галузевому та хронологічному аспектах, зокрема через покоління прав людини, а також у аксіологічному, соціологічному, природно-правовому, формально-юридичному, безпековому та інших ракурсах; здійснення їх класифікації за різними критеріями; критичного аналізу західної ліберальної доктрини прав людини та виокремлення значення інформаційних обов'язків в системі інформаційних прав людини (с. 107-188).

Цілком послідовно в подальшому подаються результати авторського осмислення актуальних аспектів інформаційних прав людини в умовах цифрових трансформацій, зокрема, наукового розуміння цифрових прав людини, їх структури та змісту, класифікації як каталогу цифрових прав, розв'язання проблем встановлення меж і обмежень інформаційних прав, а також «правосуб'єктності» штучного інтелекту, культурологічного сприйняття інформаційних прав, їх безпекового середовища (с. 189-292).

Логічним продовженням та конкретизацією попереднього матеріалу виглядає текст розділу 4, в якому описано результати авторського пошуку взаємозв'язків концептуальних теоретико-правових положень про інформаційні права людини, інформаційні правопорушення та юридичну відповідальність за них. Так, автор висуває і обґрунтовує ідею інформаційного делікту як універсального поняття науки інформаційного права, аналізує варіативність і мінливість форм фактичного вияву інформаційних деліктів та їх правових детермінант, пропонує розглядати юридичну відповідальність як своєрідну проекцію загального інституту

юридичної відповідальності на сферу інформаційних правовідносин (с. 293-369).

Дисертація завершується розглядом міжнародного та вітчизняного досвіду визначення перспектив розвитку інформаційних прав людини наприкінці ХХ - початку ХХІ століть на основі аналізу права на розвиток в контексті Цілей розвитку тисячоліття та Цілей сталого розвитку, тенденцій становлення інформаційного суспільства, особливостей їх реалізації в Україні зокрема в умовах її відновлення від наслідків військової агресії Росії (с. 370-422).

У висновках до дисертації, як і належить, сформульовано найбільш важливі положення щодо авторського розв'язання проблем теоретико-правової концептуалізації інформаційних прав людини.

Характеризуючи дисертацію Тихомирова О.О., слід підкреслити, що її текст підтверджує здатність автора, застосовуючи різноманітні методи наукового пізнання, логічно і послідовно аналізувати та викладати теоретичний, практичний і нормативний матеріал, формулювати виважені та узагальнені висновки, причому автор нерідко продукує дискусію, з повагою ставлячись до усталених наукових підходів, висловлює і аргументує власну позицію, детально її обґрунтовує, посиляючись на положення міжнародних і вітчизняних правових актів, використовуючи при цьому відповідні статистичні дані.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дослідження Тихомирова О.О. полягає в тому, що дисертаційна робота є першим у вітчизняній теоретико-правовій науці комплексним і концептуальним осмисленням інформаційних прав людини.

У дисертаційній роботі сформульовано положення і висновки, що мають наукову новизну, і є особистим внеском автора в теоретико-правову концептуалізацію інформаційних прав людини.

Так, осмислення предмету дослідження в історичному та соціальному контекстах дозволило автору розглянути генезу інформаційних прав не

тільки як результат науково-технічного прогресу, а з урахуванням його впливу на соціум, і в результаті визначити як основні тенденції інформатизації суспільства, так й власно періоди і стадії розвитку інформаційних прав людини, зокрема: період визнання права на свободу думки та права на приватність як перших фундаментальних прав людини, що мають інформаційну природу; так би мовити «захисний» період, пов'язаний з формуванням механізмів захисту визнаних прав людини в умовах проникнення інформаційних технологій в різні сфери суспільного життя, а також період подальшого розширення спектру інформаційних прав в умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства, в межах останнього виокремити такі стадії як «концептуалізація соціальної інформатизації» – декларативне визнання необхідності розбудови глобального інформаційного суспільства як одного з домінуючих пріоритетів розвитку людства; «інтернетизація» – закріплення на міжнародному рівні «права на доступ до Інтернету» як невід'ємної умови здійснення прав людини; «цифровізація» – визнання в міжнародному і національному праві в сучасних умовах цифрових трансформацій комплексу цифрових прав як нової генерації інформаційних прав людини (с. 77-88, 104, 426-427) .

Не можна оминати увагою положення дисертації в яких розкривається напрями розвитку інформаційних прав людини в міжнародному праві. Так автор виокремлює:

а) закріплення в міжнародно-правових актах фундаментальних інформаційних прав людини - права людини на вільне вираження поглядів і переконань, а також на приватність, індивідуальність та розвиток;

б) їх конкретизацію та розширення у вигляді визнання відповідно прав на свободу контенту, на спілкування, на підключення, на свободу вибору онлайн-сервісів та інформації, на багатоманітність інформації й контенту, а також прав на захист персональних даних загалом, бути забутим, на захист від зловживання геолокацією, на цифрову ідентичність, ідентифікацію, на розпорядження власним контентом тощо;

в) визнання нових інформаційних прав людини, зокрема, пов'язаних з доступом до інформаційних технологій (прав на доступ до Інтернету, на доступність і надійність цифрових технологій, на доступ до ключових державних послуг онлайн), зумовлених новими вимогами безпеки й захисту (прав на кібербезпеку, на використання і безпеку технологій ШІ, на безпечне цифрове середовище, на захист від дезінформації і маніпулювань) (с. 130-138, 183).

В умовах домінуючого значення плюралізму праворозуміння для сучасних загальнотеоретичних правових досліджень слід вітати прагнення автора здійснити побудову концептуалізації інформаційних прав людини в їх багатоаспектній інтерпретації, зокрема в антропологічному, аксіологічному, соціологічному, природно-правовому, формально-юридичному, безпековому та інших вимірах (с. 88-101, 105, 153-155, 432-433), що надало як комплексності, так й багатогранності авторській концептуалізації інформаційних прав людини та її використання щодо поколінь прав людини, верховенства права (с. 96-99), критики «правосуб'єктності» штучного інтелекту (с. 234-254, 289, 437), виокремлення інформаційно-правової культури та інформаційної гігієни (с. 255-275, 290-291), визначення меж та обмежень інформаційних прав, класифікації інформаційних прав та розв'язання інших проблем, що окреслюються предметом дисертації.

Подібним чином, за наявної множинності варіантів наукових інтерпретацій прав людини заслуговує на увагу пропозиція автора розглядати інформаційні права як невід'ємну складову системи прав людини, своєрідність і складність яких виявляється в тому, що вони відносячись до різних поколінь прав людини, виявляються як самостійні новітні права або компоненти забезпечувального характеру окремих прав, або надають нові розуміння деяким вже визнаним правам людини, а тому їх місце та роль мають подвійне значення, з одного боку вони виступають як самостійні фундаментальні права, а з другого – по відношенню до інших прав людини

мають інструментальне значення – забезпечують їх, розвивають, конкретизують, надають нових властивостей (с. 129-157, 183-184, 430-431).

Одним з надбань дисертації, новелою для сучасних загальнотеоретичних досліджень є розгляд і положення дисертації щодо взаємозв'язку інформаційних прав та інформаційних обов'язків. Слушно критикуючи ліберальну західну доктрину прав людини, автор, спираючись на вітчизняні теоретичні конструкції правовідносин, обґрунтовано доводить нерозривність інформаційних прав та обов'язків, обґрунтовує, що розуміння останніх доповнює концептуалізацію інформаційних прав людини тими теоретичними ідеями, які пояснюють шляхи дотримання балансу інформаційних прав та інтересів у суспільстві, усвідомлення меж інформаційних прав, підтримання порядку в інформаційній сфері, зокрема в умовах певної недосконалості правового регулювання, висуває ідею концепції «м'якого» і «жорсткого» обов'язку (с. 167-181, 187-188).

Логічним продовженням подальшої концептуалізації інформаційних прав людини є осмислення автором цифрових прав та обов'язків в умовах сучасних цифрових трансформацій. Елементи новизни мають положення, що стосуються закріплення цифрових прав у міжнародному праві як відносно самостійного комплексу прав людини, який на сьогодні має переважно інструментальне, забезпечувальне значення, але не обмежується ним, оскільки процеси поширення і поглиблення цифрових трансформацій суспільства зумовлюють набуття цифровими правами самостійного значення, їх визнання і закріплення на законодавчому рівні (с. 190-212, 222, 286-287, 435-436). За обґрунтованою думкою автора існуючі цифрові права можуть бути структуровані і представлені у вигляді «каталогу» цифрових прав, який охоплює власне нові цифрові права з ключовим правом на доступ до Інтернету, основні права людини, що набувають цифровізації, а також взаємопов'язані з ними принципи, гарантії, вимоги, позитивні зобов'язання тощо (с. 196-211, 287, 436). В цьому контексті цікавими є критичні судження

автора щодо проблеми можливого визнання штучного інтелекту суб'єктом права або його «правосуб'єктності» (с. 233 - 254).

В антропологічному, аксіологічному розрізах загальнотеоретичної концептуалізації інформаційних прав людини також цікавими слід визнати положення дисертації в яких автор обґрунтовує необхідність і доцільність виокремлення у загальнотеоретичній конструкції правової культури таких її своєрідних складових як інформаційно-правова культура та інформаційна гігієна, які якісними властивостями яких є: «визнання і гарантованість інформаційних прав людини; відповідність системи правових норм інформаційним потребам суспільства (розвиненість галузі інформаційного права); впровадження і використання ІТ в правовій сфері відповідно до потреб часу; упорядкованість і систематизованість нормативно-правової інформації; забезпеченість вільного доступу через Інтернет до інформаційно-правових ресурсів; розвиток інформаційно-правової науки (інформаційного права, правової інформології, правової інформатики, інформаційної деліктології тощо); фахова підготовленість правників щодо вирішення правових проблем інформаційної діяльності; рівень інформаційної деліктності; стан законності і правопорядку в інформаційній сфері» (с. 254-275, 290, 438-439).

До інших положень здобутків автора доцільно віднести й інші положення дисертації стосовно:

- інформаційного делікту, його змісту, видів (с. 293-318), детермінант інформаційної деліктності (с. 318-325);
- особливостей юридичної відповідальності в інформаційній сфері (с. 327-365);
- інтерпретації «інформації» як правового феномену в контексті її теоретико-правового сприйняття (с. 107-128);
- інституалізації інформаційних прав людини в умовах розвитку інформаційного права та систематизації інформаційного законодавства (с. 155-158);

- співвідношення права на інформацію та інформаційних прав людини (с. 212-216);

- шляхів удосконалення інформаційних прав в контексті перспектив розвитку людства, що визначаються в міжнародних, європейських, національних та вітчизняних документах відносно права на розвиток, зокрема в Цілях тисячоліття, Цілях сталого розвитку, інформаційного суспільства (с. 371-420).

Неабиякий інтерес викликає й аналіз автором масиву вітчизняних дисертаційних досліджень, здійснений автор в проблемному і галузевому аспектах, що дозволило не тільки виокремити напрями пріоритетної уваги науковців, але й виявити наявні прогалини, окреслити окремі напрями подальших наукових розвідок (с. 48-59).

Наукова і практична цінність дисертації. Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення та висновки дисертації можуть бути використані у правозастосовній і правотворчій діяльності, зокрема в діяльності державних органів України, які займаються питаннями правового регулювання інформаційних відносин України, проблемами гармонізації законодавства України із законодавством ЄС. Основні положення дисертації можуть бути враховані Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством цифрової трансформації України, при розробці законопроектів, стратегій, програм спрямованих на вдосконалення державної політики і законодавства України у сфері інформаційних прав людини та їх забезпечення.

Щодо значення отриманих дисертантом результатів для науково-дослідницької діяльності, то вважаємо, що ця дисертація цілком може започаткувати нові напрями подальших розробок у царинах інформаційних прав людини та їх забезпечення, інформаційних правопорушень і відповідальності за їх вчинення, інформаційної безпеки, правових засад упровадження новітніх інформаційних технологій.

У сферах освітньої, просвітницької і правовиховної діяльності результати можуть бути використані при написанні підручників і навчальних посібників із дисциплін «Права і свободи людини», «Інформаційне право», у підготовці навчально-методичних матеріалів для підвищення правової та інформаційної культури, культури у сфері прав людини, зокрема, інформаційних прав і свобод та засобів їх захисту, для організації та проведення курсів підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Зміст реферату достатньо розкриває основні положення дисертаційної роботи, а також отримані автором нові наукові результати, висновки та рекомендації є ідентичними основним положенням дисертації.

Стан оприлюднення результатів дослідження. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у: одноосібній монографії; трьох статтях у виданнях, що індексуються науково-метричною базою Scopus (журналах 1-го, 3-го і 4-го квіртелей); шістнадцяти статтях у виданнях, які визначені МОН України як фахові з юридичних наук; двадцяти тезах наукових доповідей у матеріалах міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференцій, а також тринадцяти наукових праць, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Зважаючи на високий теоретико-правовий рівень здійсненого дисертантом дослідження, необхідно відмітити наявність в тексті дисертації, як це притаманно теоретично насиченим і методологічно складним працям, окремих дискусійних положень, які потребують уточнень і роз'яснень проблемного і термінологічного характеру, можуть слугувати підґрунтям для дискусії під час захисту дисертації.

1. Як здається автором повною мірою не вдалося використати статистичний матеріал, який подається в різноманітних рейтингах щодо верховенства права, забезпечення прав людини, розвитку демократії та інших, які могли додати нових обрисів та підтверджень висновкам автора

відносно кількісних вимірів стану та динаміки розвитку України у порівнянні з іншими країнами.

2. Враховуючи теоретико-правову спрямованість дисертації не можна визнати достатнім у дослідженні традиційних для загальної теорії права теоретичних конструкцій, тоді як теоретична характеристика інформаційних прав та інших пов'язаних з ними понять в межах таких теоретичних конструкцій як процес правового регулювання, механізм правового регулювання, процеси реалізації права та правозастосування, форми правового виховання та деяких інших, могла б надати нових обрисів поняттям, які розглядалися в дисертації. Так аналіз інформаційних деліктів як юридичних фактів дозволив би більш теоретично виважено охарактеризувати їх як підстави для застосування заходів юридичної відповідальності, виникнення охоронних правовідносин, відрізнити їх від подій як конкретних обставин, що не залежать від волі людини тощо.

3. Потребує додаткових роз'яснень автора його розуміння інформаційного делікту, яке охоплює всі правопорушення в інформаційній сфері (с. 366-367). Тоді виникає питання, а яка відмінність між правопорушенням і деліктом, чи делікт охоплює ще й небезпечні події, чи мається на увазі розрізнення провин і злочинів, чи щось інше. Можливо автор таким чином планував, враховуючи міжгалузевий характер дослідження, некоректність використання терміну правопорушення в таких галузях як адміністративне, цивільне право, в яких відсутні злочини, оскільки останні притаманні лише кримінальному праву.

4. Автор широко використовує класифікації тих або інших явищ, що входять до предмету дослідження, причому поряд з ними використовує й поняття типологізації. Проте, як відомо між ними є відмінності, а враховуючи насиченість матеріалу різноманітними класифікаціями, для диференційованого визначення спільного між ними доцільно було б виокремлювати й певні типи як об'єднання понять і явищ споріднених між собою за декількома критеріями. Це наприклад стосується матеріалу

підрозділу 2.3 «Типологія інформаційних прав людини» в якому проте викладено результати різних їх класифікацій, але типи окремо не виділяються (с. 158-166).

5. Не реалізований в дисертації і методологічний потенціал такого загальнотеоретичного поняття як правовий статус, який в різних варіантах лише згадується в тексті дисертації, що дозволило б додатково пов'язати права, свободи, обв'язки, юридичну відповідальність, гарантії прав та обов'язків тощо.

Проте ці зауваження мають дискусійний характер, стосуються здебільшого не концептуально важливих висновків та положень автора, а окремих аспектів їх обґрунтування, не впливають на високу позитивну оцінку дисертації, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані автором.

Загальний висновок. Вивчення змісту дисертації та автореферату, ознайомлення з опублікованими працями дають можливість стверджувати, що дисертація Тихомирова О.О. «Інформаційні права людини: теоретико-правова концептуалізація» є завершеною кваліфікаційною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для загальної теорії права, – а саме теоретико-правове осмислення генези, особливостей розуміння інформаційних прав людини, місця та ролі в понятійно-категоріальному апараті загальної теорії права в сучасних умовах інформаційного і правового розвитку.

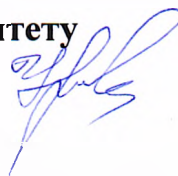
Дисертація відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень У публікаціях здобувача належним чином відображені основні положення дисертації.

Таким чином, дисертаційна робота Тихомирова О.О. на тему «Інформаційні права людини: теоретико-правова концептуалізація» за актуальністю обраної теми, науковою новизною і практичним значенням отриманих результатів відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 Порядку присудження

та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою КМУ від 17.11.2021 № 1197, і вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 № 40, а її автор – Тихомиров О.О. на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри історії і
теорії держави та прав
Запорізького національного університету**

Лариса УДОВИКА

«06» червня 2024 року

підпис засвідчує:

*Директор
з наукової роботи
Васильчук Т.М.*